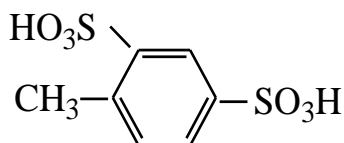

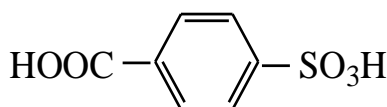
РОЗДІЛ 22. АРОМАТИЧНІ СУЛЬФОНОВІ КИСЛОТИ
ТА ЇХ ПОХІДНІ

22.1 Номенклатура, методи одержання і хімічні властивості ароматичних сульфокислот

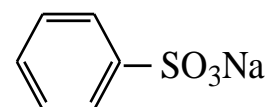
Назви ароматичних сульфонових кислот, у яких атом сульфуру безпосередньо зв'язаний з органічним залишком, за номенклатурою заміщення утворюють шляхом додавання префікса “сульфо-” або суфікса “-сульфонова” до назви ароматичної сполуки. Утворюючи назви солей, закінчення “-ова кислота” змінюють на “-ат”.

2,4-толуендисульфонова кислота
бензенсульфонат

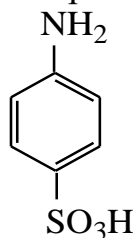

n-сульфобензойна кислота

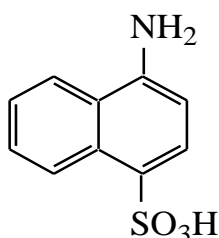

натрій

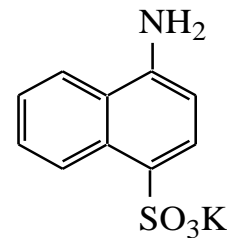
Зберігаються тривіальні назви:

сульфанілова кислота
калію

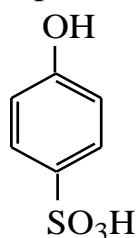

нафтіонова кислота

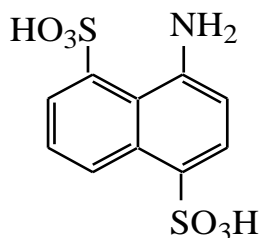

нафтіонат

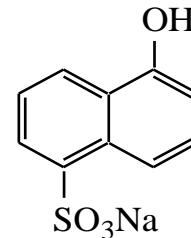
Як виняток гідрокси- і амінопохідні бензену і нафталену, які містять SO₃H-групу, можуть отримувати назви фенол-, нафтол- і нафтіламінісульфонових кислот.

фенол-4-сульфонова
нафтол-5-сульфонат
кислота, 4-гідрокси-
гідрокси- бензенсульфонова
1-нафталенсульфонат
кислота

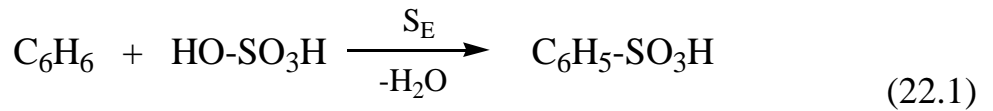
1-нафтіламін-4,8-дисульфонова
кислота, 4-аміно-
1,5-нафталендисульфонова
кислота

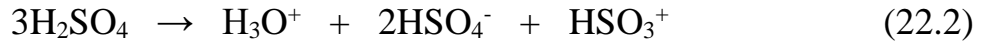
1-
натрію, 5-
натрію

Методи одержання

1. Дія концентрованої H₂SO₄ на бензен:

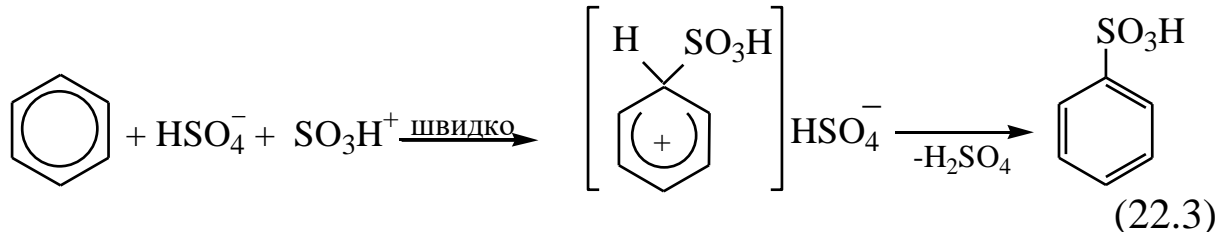

Вважають, що нуклеофільний реагент утворюється за реакцією:

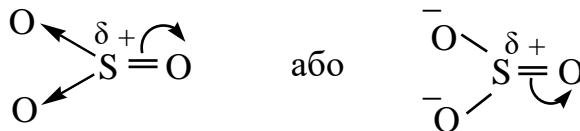
гідрогенсульфонієвий катіон

Позитивний заряд розташований у гідрогенсульфонієвому іоні на атомі сульфуру:

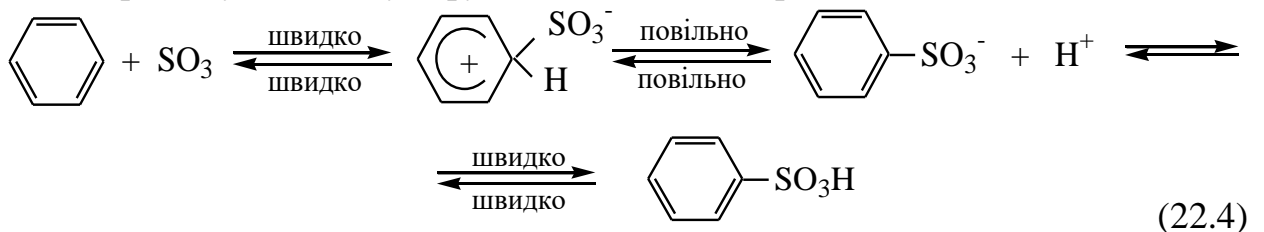

Бензен сульфується концентрованою H_2SO_4 важко, легше – толуен, ксилени та інші алкілзаміщені гомологи бензену.

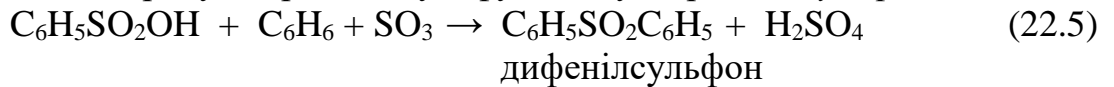
2. Дія олеуму на бензен. Атом сульфуру в молекулі SO_3 (розчин SO_3 в сульфатній кислоті – олеум) характеризується значним дефіцитом електронів і, як наслідок, саме цей атом повинен зв'язуватися з атомом карбону ароматичного ядра.

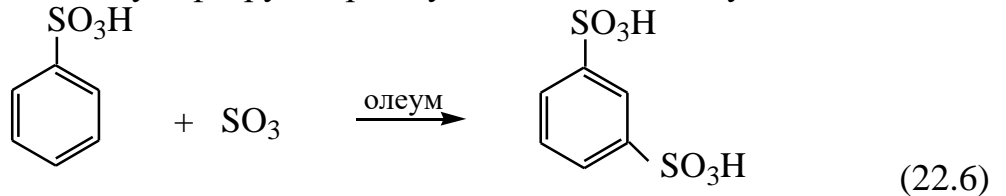
Причому SO_3 як сульфууючий агент більш реакційно здатний, ніж H_2SO_4 :

Як побічні продукти реакції сульфування утворюють *сульфони*:

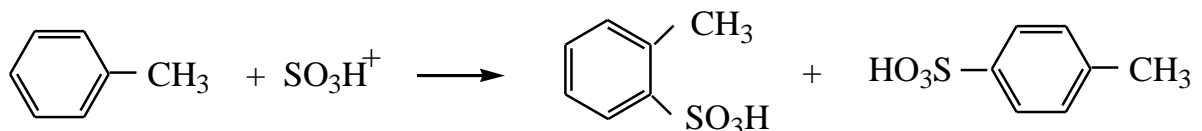

3. Сульфування бензенсульфонової кислоти та інших гомологів бензену. У реакціях S_E сульфогрупа орієнтує новий замісник у *m*-положення:

m-бензендисульфонова кислота

У випадку сульфування алкілбензенів сульфогрупа спрямовується в *o*- і *p*-положення:

Фізичні та хімічні властивості. Аренсульфонові кислоти являють собою, в основному, кристалічні речовини, розчинні у воді. Це сильні кислоти й у водному середовищі вони повністю іонізовані. Сульфогрупа є досить реакційноздатною і для аренсульфонових кислот характерні такі типи перетворень:

- реакції сульфогрупи;
- реакції заміщення сульфогрупи на інші;
- реакції заміщення гідрогену в бензеновому кільці.

Хімічні властивості ароматичних сульфонових кислот.

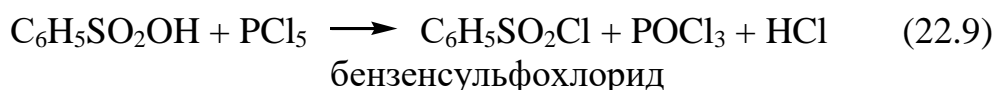
1. Реакції сульфогрупи.

1.1. Утворення солей. Аренсульфонові кислоти утворюють стійкі солі.

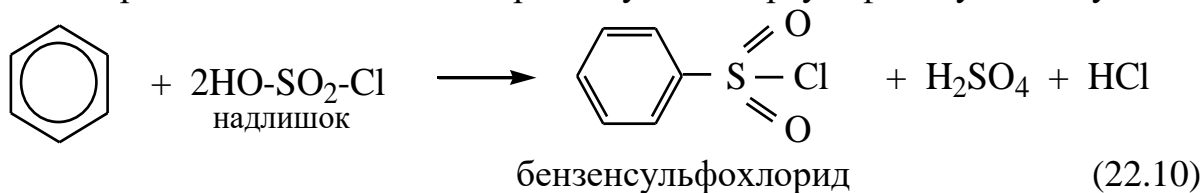

Для виділення цих солей із розчинів використовують хлорид натрію (“висолення” сульфонових кислот).

1.2. Утворення хлорангідридів (сульфохлоридів):

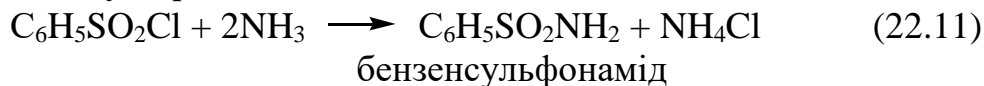

На практиці найчастіше використовують хлорсульфонову кислоту:

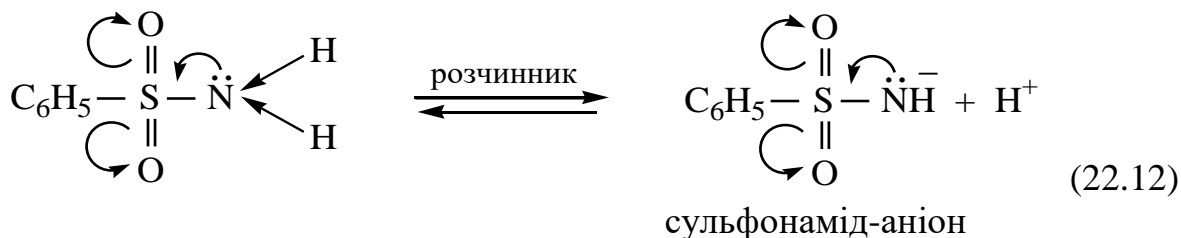

Сульфохлориди є вихідною сировиною для отримання інших напівпродуктів.

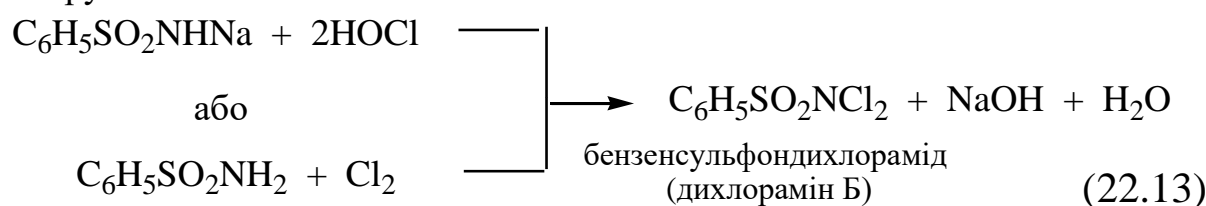
1.3. Утворення сульфонамідів:

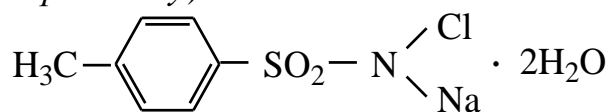
Сульфонаміди проявляють слабкі кислотні властивості й розчиняються в лугах:

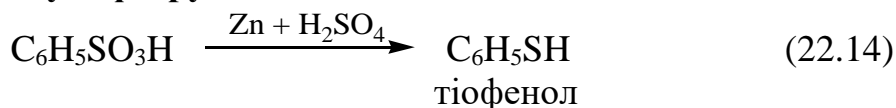
Сульфонамід-аніон виявляє нуклеофільні властивості. Його, наприклад, хлорують:

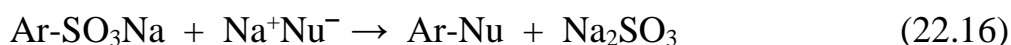
Даний галогенамін є сильним окисником, його використовують для дезінфекції. Для цієї мети широко використовується *хлорамін-Т* (натрієва сіль *N*-хлоро-*p*-толуенсульфонаміду):

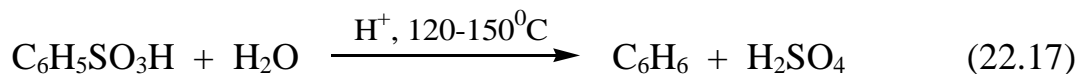
1.4. Відновлення сульфогрупи:

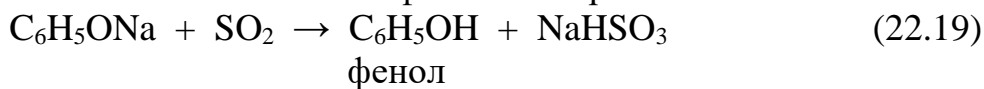
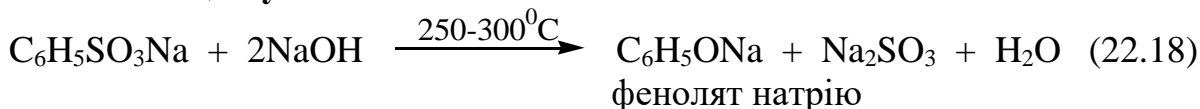
2. Реакції заміщення сульфогрупи. Сульфогрупа зв'язана з карбоном бензенового кільця не дуже міцно й може бути відщеплена за допомогою електрофільних і нуклеофільних реагентів за схемою:

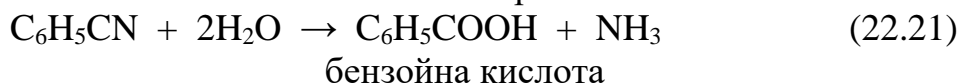
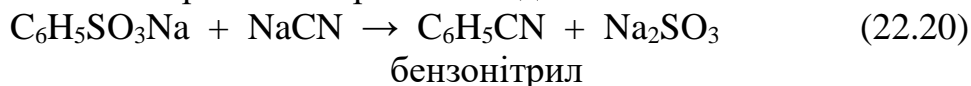
2.1. Реакції гідролізу. Перегріта пара здатна викликати гідроліз сульфогрупи:

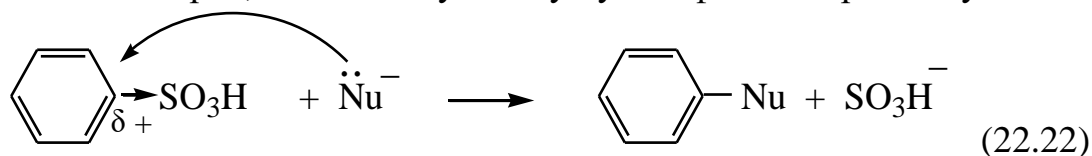
2.2. Реакції лужного сплавлення:

Подібним методом можна отримати нітрили й аміди:

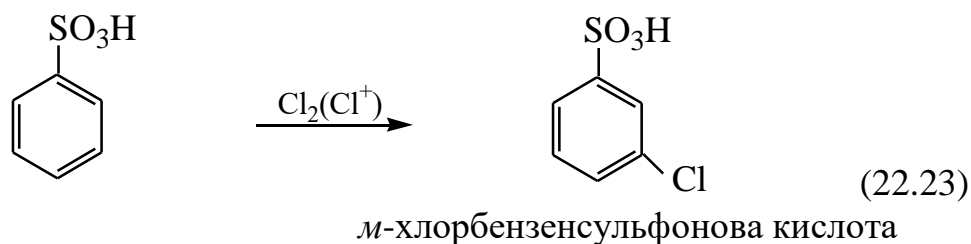

Нуклеофільному заміщенню сульфогрупи сприяють електроноакцепторні властивості сульфогрупи, завдяки чому на атомі карбону виникає деякий позитивний заряд, що полегшує атаку нуклеофільного реагенту:

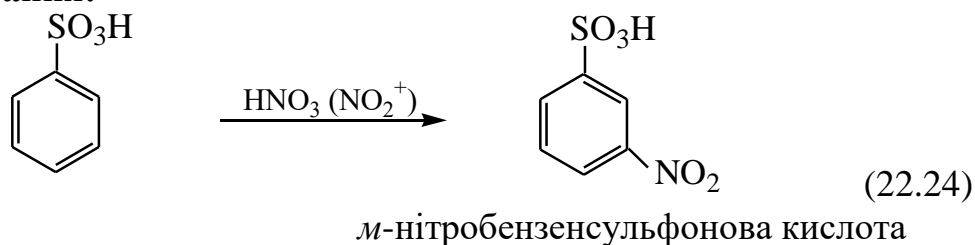

3. Реакції заміщення гідрогену в бензенівому кільці. Як уже зазначалося, сульфогрупа як замісник II роду затруднює електрофільне заміщення й орієнтує нові замісники переважно в *m*-положення.

3.1. Галогенування:

3.2. Нітрування:

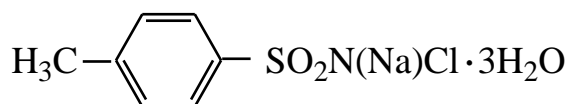
Використання аренсульфонових кислот.

***n*-Толуенсульфонова кислота** використовується в органічному синтезі як кислий каталізатор.

Аренсульфонаміди є основою синтезу сульфамідних препаратів (ліків) – стрептоциду, норсульфазолу, фталазолу та ін.

Під час сульфування алкілбензенів алкільними групами C₆-C₁₅ отримують алкіларенсульфонові кислоти, солі яких – сульфоноли – є ефективними миючими засобами.

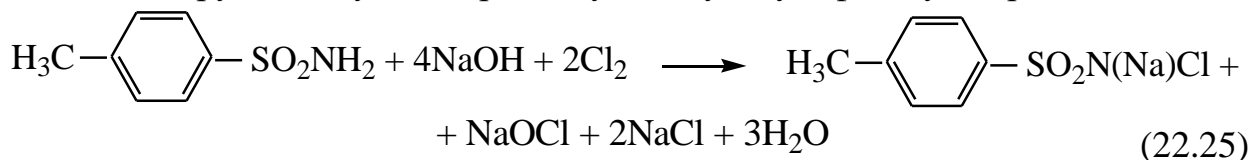
22.2 Способи одержання, властивості та використання натрієвої солі хлораміду *n*-толуенсульфонокислоти, монохлораміну Т, N-хлортолуенсульфамід натрій (C₇H₇ClNNaO₂S·3H₂O):

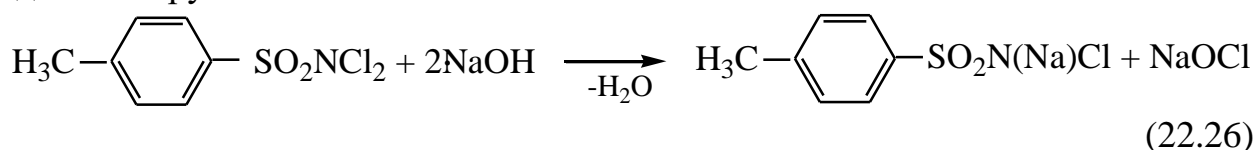
Кристалічна речовина білого кольору із запахом хлору; T_{топл.} 160–185°C (з розкладанням). Молярна маса 281,67. Технічний монохлорамін Т являє собою кристалогідрат натрієвої солі хлораміду *n*-толуенсульфонової кислоти. Розчинність у спирті за 20°C складає 7,5 %, спиртові розчини не стійкі, в інших органічних розчинниках нерозчиний; у воді за 20°C розчиняється до 12 %. Монохлорамін Т під час зберігання в темряві у звичайних умовах стійкий; тривале нагрівання за 60°C і вище призводить до розкладу. При 175–180°C розклад протікає бурливо, із займанням. Практично нешкідливий.

Способи одержання монохлораміну Т

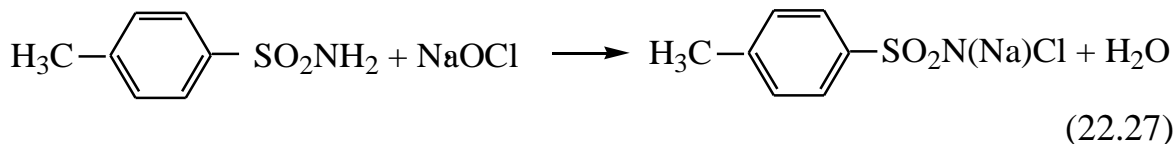
1. Хлорування лужного розчину *n*-толуенсульфаміду хлором:

2. Взаємодія дихлораміду *n*-толуенсульфо кислоти з водним розчином їдкого натру:

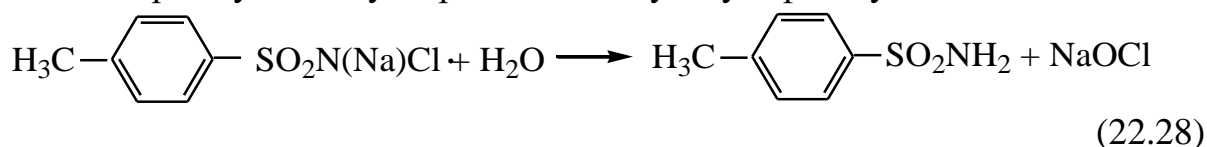

3. Взаємодія *n*-толуенсульфаміду з гіпохлоритом натрію чи кальцію:

Хімічні властивості монохлораміну Т

1. Гідроліз. Монохлорамін Т у звичайних умовах відносно стабільний у водних і лужних розчинах; при кип'ятінні з водним розчином їдкого натру повільно гідролізується з утворенням *n*-толуенсульфаміду:

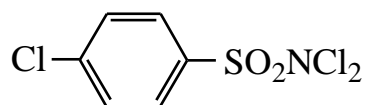

2. Піроліз. За нагрівання до 100°C повністю втрачає кристалізаційну воду; безводна сіль стійка, за нагрівання не плавиться, але вибухає.

Застосування монохлораміну Т

Монохлорамін Т використовують як ефективний дезінфікуючий препарат і відбілюючий засіб. Як дезінфікуючий засіб його застосовують у вигляді 0,2-відсоткових водних розчинів проти туберкульозних, тифозних та інших мікробів. Під час обробки лікарняної білизни він не руйнує волокно тканини. Для дезінфекції рук застосовують 0,5-відсоткові розчини хлораміну. Монохлорамін Т застосовують для облагороджування текстилю; завдяки його окиснюючим властивостям, відбувається розшліхтування й відбілювання тканини. Використовують хлорамін і в аналітичній хімії як замітник розчину йоду.

22.3 Способи одержання, властивості та використання *n*-хлорбензолсульфо кислоти-дихлораміну ХБ

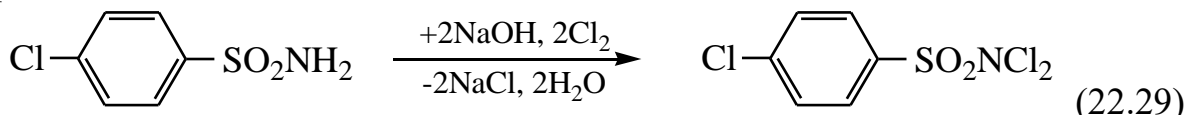
n-Хлорбензолсульфо кислота (дихлорамін ХБ) являє собою кристалічну речовину білого чи світло-жовтого кольору; т. пл. 83°C, насипна густина при 20°C 660 кг/м³. Молекулярна маса 256,47. У воді практично нерозчинна (при 70–75° і 85–90°C розчиняється, відповідно, 0,05 і 0,13 %). Добре розводиться в органічних розчинниках, зокрема, в дихлоретані й чотирьохлористому

вуглеці; розчинність у дихлоретані при -20, 0 і 20°C складає, відповідно, 25, 35 і 46 %.

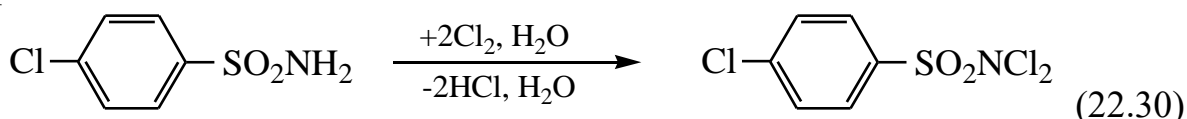
Дихлорамін ХБ використовується як дуже сильний хлоруючий, дезінфікуючий і дегазуючий засіб у різних галузях.

Способи одержання дихлораміну ХБ

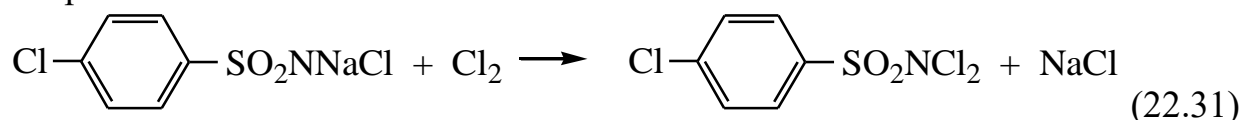
1. Хлорування лужного розчину *n*-хлорбензолсульфаміду газоподібним хлором:

2. Хлорування водної суспензії *n*-хлорбензолсульфаміду газоподібним хлором:

3. Хлорування водного розчину Na-монохлораміну ХБ газоподібним хлором:

Лабораторний метод одержання дихлораміну ХБ

Дихлорамін ХБ одержують при хлоруванні *n*-хлорбензолсульфаміду за реакцією (28.17).

До розчину їдкого натру (57 г NaOH у 350 мл води) додають 109 г *n*-хлорбензолсульфаміду. Поступово при перемішуванні й температурі 25–30°C через розчин пропускають газоподібний хлор з розрахунку 2 моль хлору на 1 моль *n*-хлорбензолсульфаміду. Відфільтровують осад дихлораміну Б, що виділився, промивають його водою до відсутності хлор-іона в промивних водах і сушать при температурі, не вищій ніж 45–50°C. Одержують так 138 г дихлораміну ХБ (вихід 95 %).

Промислові способи виробництва дихлораміну ХБ

У промисловому масштабі дихлорамін ХБ одержують хлоруванням водної суспензії *n*-хлорбензолсульфаміду газоподібним хлором за реакцією (28.17).

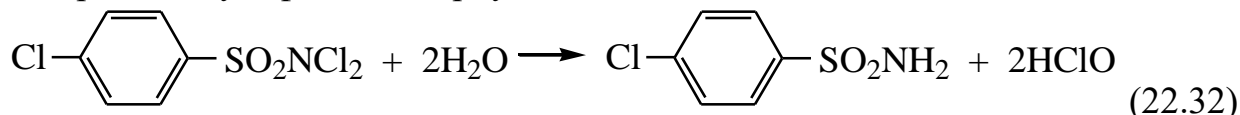
Процес одержання дихлораміну ХБ складається з трьох основних стадій:

- 1) хлорсульфування *n*-хлорбензолсульфоїкислоти;
- 2) амідування *n*-хлорбензолсульфохлориду;

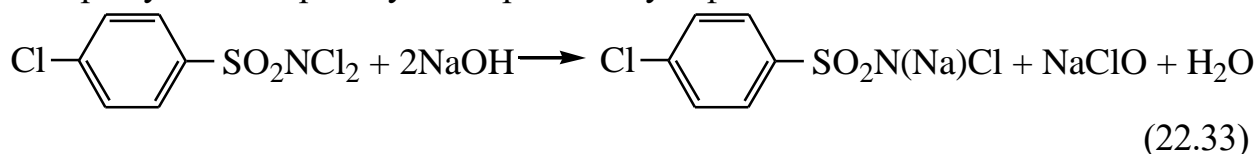
3) хлорування лужного розчину чи водної суспензії *n*-хлорбензолсульфаміду газоподібним хлором. Як домішки в дихлораміні ХБ може міститися *n*-хлорбензолсульфамід.

Хімічні властивості дихлораміну ХБ

1. *Гідроліз.* Гідролізується водою, гідроліз прискорюється в кислому середовищі й при нагріванні; продуктами гідролізу є *n*-хлорбензолсульфамід і хлорноватиста кислота:

2. При нагріванні з водним розчином їдкою натру легко перетворюється в натрієву сіль хлораміду *n*-хлорбензолсульфоїкислоти:

3. Дихлорамін ХБ розкладається на світлі із втратою активного хлору; розкладання прискорюється під дією слідів заліза й при нагріванні.

Питання для самоконтролю. Ароматичні сульфонові кислоти

1. Напишіть структурні формули сполук: *n*-хлоробензенсульфонові кислоти; 3-етилбензенсульфонові кислоти; *n*-толуенсульфонілхлориду; *m*-сульфобензойної кислоти.

2. Концентрована сульфатна кислота використовується у двох реакціях заміщення в бензеновому ядрі. Які це реакції? Як реагує сульфатна кислота в цих реакціях?

3. Проведіть сульфування бензену: сульфатною кислотою; хлоросульфонові кислотою; надлишком хлоросульфонові кислоти.

4. Запропонуйте схеми отримання з толуену 5-бромо-2-толуенсульфонової кислоти.

5. Напишіть схеми отримання з бензену таких сполук (зверніть увагу на послідовність реакцій заміщення): *n*-толуенсульфонові кислоти; 3-бромо-5-нітробензенсульфонові кислоти; 2-бромо-5-нітробензенсульфонові кислоти. Назвіть усі проміжні сполуки.

6. Напишіть схеми отримання з бензену таких сполук (зверніть увагу на послідовність реакцій заміщення): 3-бромо-4-толуенсульфонові кислоти; 3-нітро-4-хлоробензенсульфонові кислоти; *m*-нітробензенсульфонілхлориду. Назвіть усі проміжні сполуки.

7. Напишіть для *n*-толуенсульфонові кислоти реакції з: а) водним розчином NaOH; б) NaOH при сплавленні; в) KCN при сплавленні; г) PCl₅; д) NH₄OH.

8. З *n*-гідроксибензенсульфонові кислоти отримайте *o*-хлорофенол.

9. З *n*-хлоробензенсульфонові кислоти отримайте *o*-нітроанілін, 3,4-дихлорофенол; 3-нітро-4-хлоробензойну кислоту.

10. З *n*-гідроксибензенсульфонові кислоти отримайте *o*-хлорофенол.

11. З толуену отримайте *n*-толуенсульфонову кислоту й напишіть для неї приклади реакцій нуклеофільного заміщення сульфогрупи.

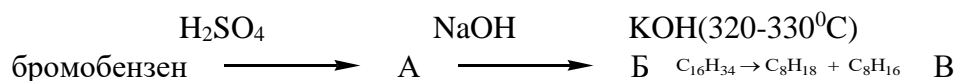
12. Розташуйте в порядку збільшення активності в реакції сульфування такі сполуки: толуен; *m*-нітротолуен; бензен; кумен; *n*-бромобензойну кислоту. Відповідь обґрунтуйте.

13. Визначте будову речовини складу $C_6H_5SO_3Cl$, якщо відомо, що в результаті її перегонки з водяною парою в присутності сульфатної кислоти отримують речовину C_6H_5Cl , а при сульфуванні – тільки один тризаміщений ізомер.

14. Напишіть структурну формулу речовини складу $C_7H_7SO_2Cl$, яка, взаємодіючи з амоніаком при кімнатній температурі, перетворюється в речовину $C_7H_9SO_2N$, що з гіпохлоритом натрію дає хлорамін Т.

15. Сполука складу $C_7H_8SO_3$ при взаємодії з PCl_5 перетворюється в $C_7H_7SO_2Cl$, при перегонці з водяною парою (у присутності сульфатної кислоти) – у C_7H_8 , а при сплавленні з KOH утворює *n*-крезол.

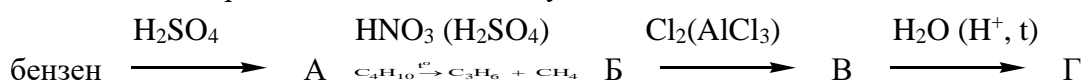
16. Наведіть схеми реакцій і назвіть усі продукти. Визначіть проміжні та кінцеві сполуки в схемі:

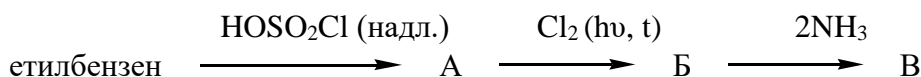
17. Визначіть проміжні й кінцеві сполуки в схемі:

18. Визначіть проміжні та кінцеві сполуки в схемі:

19. Визначіть проміжні та кінцеві сполуки в схемі:

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Курта С.А., Лучкевич Є.Р., Матківський М.П. Хімія органічних сполук. Підручник для вищих навчальних закладів. м. Івано-Франківськ: При-карпат.нац.ун-т ім. В.Стефаника, 2013. – 588 с. вид-во. Прикарпат. нац. у-ту. Авторські права захищені свідоцтвом про реєстрацію авторського права на твір № 52578 від 13.12.2013 р. державним департаментом інтелектуальної власності МОН України.

2. Ластухін Ю. О. Органічна хімія : підруч. [для вищ. навч. закл.] / Ластухін Ю. О., Воронов С. А. – Л. : Центр Європи, 2001. – 864 с.

3. Домбровський А. В. Органічна хімія / Домбровський А.В., Найдан В.М. – М. : Вища шк., 1882. – 503 с.

4. Будова і реакційна здатність органічних сполук / Ганущак М. І., Кириченко В. І., Клим М. І. та ін. – К. : НМК ВО, 1882. – 216 с.

5. Курта С. А. Будова речовини : навчально-методичний посібник / Курта С. А. – Івано-Франківськ ; Калуш : ВДВ ЦІТ Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2007. – 162 с. – (Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір. № 25385 від 20.08.2008 р.).

6. Курта С. А. Хімія і технологія хлорорганічних сполук : монографія / С. А. Курта. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2008 р. – 262 с. – (Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір в Україні № 30576 від 08.10.2008 р.).

7. Хімія : збірник тестів для абітурієнтів, які вступають на спеціальності “Хімія” та “Агрохімія і ґрунтознавство” / Курта С. А., Лучкевич Є. Р., Матківський М. Г. та ін. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – 184 с.

8. Лучкевич Є.Р. Хімія ароматичних азосполук : монографія / Є.Р.Лучкевич. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2013 р. – 285 с.

9. Курта С.А. Природні вуглеводи і полісахариди. Навчальний посібник. ISBN 878-866-8868-84-3. Видав: Супрун В.П.76025, Івано-Франківськ, вул. В.Великого,12,аХТел.: (0342) 71-04-40,e-mail:prints@ukr.net, Свід. про внесення до Держреєстру від 17.10.2005р. Серія ІФ №25. – 100с.

10. Серняк І.М., Микитин І.М., Курта С.А., Лясковська М.Р., Методичні вказівки до лабораторних робіт з Органічної хімії(ароматичні вуглеводні). МОН ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,Івано-Франківськ 2018, 118 с.

11. Курта С.А. Основи нафтохімії. Навчальний посібник. Друк: Голіней О.М..76008, Івано-Франківськ, вул. Галицька 128 Тел.: (0342) 58-04-32(+380505403064 – 183 с.(друк. арк. 11,62) Рішення Вченої Ради Факультету природничих наук ПНУ, протокол №3 від «12» грудня 2018 року. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір.№85804 від 10.02.2020р. ст.1.Рішення Мінекономіки торг. Та сільс. Госп.. України.м. Київ. 01008 вул. Грушевського 12\2.

12. Курта С.А. , Хацевич О.М. Основи квантової хімії. (навчально посібник) . Рішення Вченої Ради Факультету природничих наук ПНУ, протокол № 2 від «22» лютого 2018 року р.-235с. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір.№85470 від 21.01.2020р. ст.1.Рішення Мінекономіки. України м. Київ, 01008 вул. Грушевського